

KAVRAMLARIN ANLAMINI KARŞITLARI BELİRLER

Rıza FİLİZOK

*"Kastım odur şehre varam
Feryad ü figan koparam"*

Yunus Emre

Büyük dilbilimci Saussure'ün dilin bir sistem olduğunu ve anlamın **karşıtlıklardan (mukabil/opposition)** doğduğunu söylediği günden beri bilim adamları ve eğitimciler, bu sihirli kelimenin peşine düştüler ve her türlü düşünce faaliyetlerinde ondan yararlandılar. Karşıtlıkların incelenmesi adeta **düşünmenin temel kiplerinden birisi** oldu.

Kavramlar, kelimeler, düşünceler dünyasında karşıtlıkların incelenmesi, aslında onlar arasındaki **farkların** incelenmesidir; farkların incelenmesi ise bilimin ta kendisidir. Türk-İslâm bilginleri bunu biliyordu ve **bilimi "farkın fark edilmesi"** olarak tanımlıyordu. Çağımızda bu tarihî yöntem yeniden canlandı.

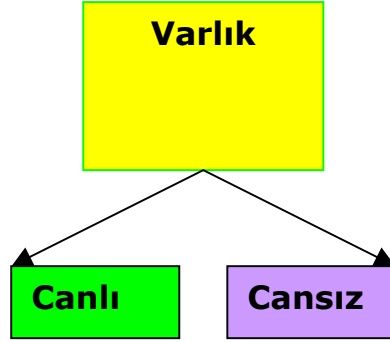
Kavramlar dünyasında terimler, çok nadir olarak tek başlarına bir anlam ifade ederler. Kavramların anlamlarını karşıtı olan terim belirler. "Aydınlık" kelimesi "karanlık" kelimesiyle karşıt bir çift oluşturur ve "karanlık" anlamını ve tanımını "aydınlık" kelimesinden alır. "Analiz" kelimesi aynı şekilde "sentez" kelimesiyle karşıt bir çift oluşturur.

Karşıt kelimeler nasıl bir sistem oluştururlar? Bunu anlamak için **"canlı / cansız"** karşıtlığı üzerinde biraz düşünelim:

İlk fark edeceğimiz şey, bu iki kelimenin **bir açıdan farklı, bir açıdan benzer** olduğudur:

- 1) Bu iki kelimenin anlamları birbirine **zıt** olduğundan **farklıdır**.
- 2) Bu iki kelime aynı teme bağlıdır: Her iki kelimeyi de "varlık" kategorisi altında toplayabiliriz, varlık olma açısından **benzerdirler**.

Bu ikinci nokta oldukça önemlidir, bu karşıtlar çiftinin nasıl doğduğunu bize izah eder. "Varlık"lar önce bir bütün olarak düşünülmüş sonra "**can**"a sahip olup olmama ilkesine göre iki sınıfa ayrılmıştır:

Kısacası, bu iki kavram, varlık olma açısından benzer, "**canlılık**" ilkesine göre farklıdır.

Giriştiğimiz bu küçük tecrübe, bize karşıt çiftler hakkında önemli şeyler öğretmektedir:

- 1) Gördük ki, karşıtlık, aslında basit bir **sınıflandırma**, basit bir **tasniftir**. (Terimin, tanımın, tasnifin, bu üç şeyin bilimsel düşüncenin temelini oluşturduğunu düşünürsek, her karşıtlık sisteminin bir tasnif içerdiğini fark etmemiz, bilimsel düşüncemizin gelişmesi için önemli bir adımdır.)
- 2) Gördük ki, karşıtlık bir **ilke** çerçevesinde doğmaktadır ve bu ilke bir karşıtlık eksenini yaratmaktadır.
- 3) Gördük ki, karşıtlık, hem **benzerliği**, hem **zıtlığı** içermektedir.

Fakat, ayrıca şunu da belirtmeliyiz: **İlkeyi** değiştirdikçe karşıtlığı oluşturan çiftin ikinci kavramı da değişebilmektedir:

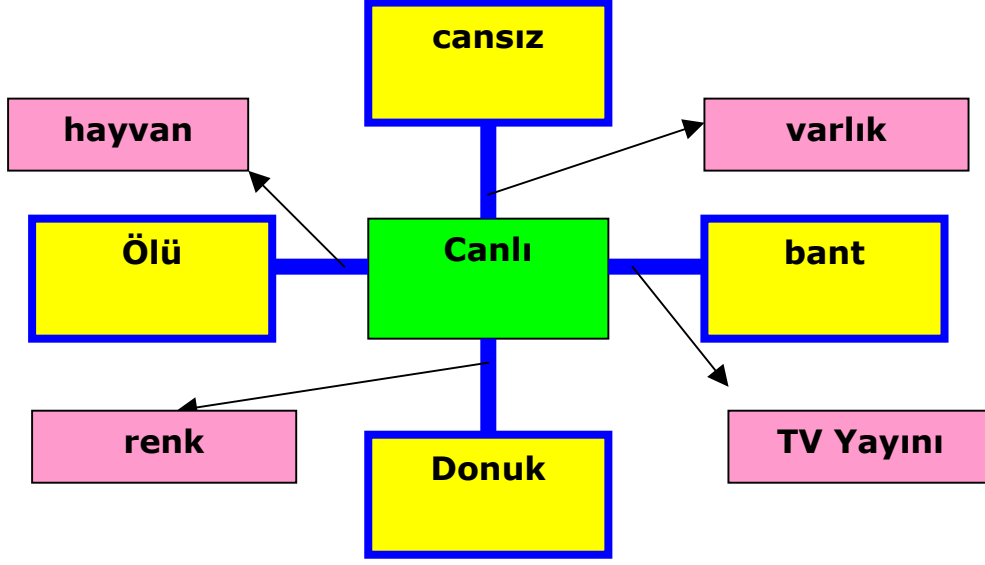
"Canlı" kavramı **varlık** ilkesine göre "canlı / cansız" çiftini yaratır.

"Canlı" kavramı **hayvan** ilkesine göre "canlı / ölü" çiftini yaratır.

"Canlı" kavramı **renk** ilkesine göre "canlı / donuk" çiftini yaratır.

"Canlı" kavramı **TV Yayını** ilkesine göre "canlı / banttan" çiftini yaratır.

Bu söylediklerimizi bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Bu tecrübeden çıkaracağımız **sonuç** ise şudur:

Bir kavramın sadece bir karşıtı yoktur. İhtiyaca göre ve ilkeye göre her kavramın birçok karşıtı vardır.

Bundan dolayı, günlük dili ve bilim dilini doğru kullanabilmek için kelimelerin eş anlamlılarıyla yapılmış tanımlarını bilmemiz kadar, onların yarattığı karşıtlık sistemlerini de bilmemiz gerekmektedir. Atalarımız ve Batılılar tarafından geliştirilmiş olan bilimleri tam ve doğru olarak anlamak için onların kullandığı terimleri eş anlamlılık ve karşıt anlamlılık sistemleri içinde kavramamız gerekmektedir. Bilim terimleri, karşıtları bilinmedikçe açıkça ve yeterince anlaşılabilir. **Bir terimin anlamını eş anlamlılarından çok, karşıt anlamlıları aydınlatır.** Bu hal, ilk bakışta oldukça tuhaf görünmesine rağmen doğrudur.

Terimlerin yarattığı karşıtlık sistemini daha iyi anlamak için aşağıdaki şu terimlere ve eş anlamlılarına bir göz atalım: TDK'nun "*Felsefe ve Gramer Terimleri*"¹ sözlüğünde aşağıdaki terimlere şu karşılıklar verilmiştir:

¹ Felsefe ve Gramer Terimleri, TDK, İstanbul, 1942.

Universel : Küllî, Tümel, Evrensel
Général : Umumî, küllî, genel
Particulier : Has, cüz'i, özel, tikel
Singular : Müfret, ferdî, tekil

Fransızca terimlerin karşısında bulunan Türkçe eşanlamlı kelimeler, bize bu kavramlar hakkında bir bilgi vermektedir. Ancak eş anlamlılık yoluyla verilen bu bilgiler, bu terimleri yeterince anlamamız için yeterli değildir: Böyle bir sözlük bilgisinden yola çıkan bir araştırmacı, her iki kavram da "küllî" kelimesiyle karşılandığından kolayca "universel" ile "général"ın aynı anlama geldiğini düşünecek, yahut tümel ile umumî kavramlarının da aynı anlama geldiğini sanacak ve bu terimleri birbirinin yerine kullanabilecektir. Bu ise bilimin tükenmesi anlamını taşır. Ayrıca özel ile ferdî kelimeleri arasındaki farkı da anlamayacak ve onları -günlük hayatımızda her gün yaptığımız gibi- eşanlamlı kelimelermiş gibi birbirinin yerine kullanacaktır.

İşte ülkemizin bilim hayatını durduran en önemli sorun budur, aynı şekilde insanlarımızın birbirini anlamalarını engelleyen ve toplumsal huzursuzluklar yaratan şey de budur. Terimler arasındaki farklar kavranmadan hiçbir bilimin gelişmesi imkanı yoktur.

Şimdi bu kelimeleri kurdukları karşıtlık sistemi içinde kavrayalım:

Bilim hayatımızda bir türlü doğru kullanılmayan bu dört kavramın, bu dörtlü ayırımın ne kadar basit bir düşünceyi yansıttığını ve ne kadar basit bir karşıtlık sistemi oluşturduğunu görelim:

Örneklerimizi tekrar hatırlayalım:

Universel : Küllî, Tümel, Evrensel
Général : Umumî, küllî, genel
Particulier : Has, cüz'i, özel, tikel
Singular : Müfret, ferdî, tekil

Önce, "tümel, genel, tikel, tekil" kelimelerinin nasıl bir ihtiyaçtan doğduğunu kavrayalım: Bu dört kelime şu dörtlü düşünce sınıflandırılmasına dayanır:

- 1) Bir varlık kümesinin tamamına ne diyelim?:
-tümel.
- 2) Bir varlık kümesinin büyük bölümüne ne diyelim?:
-genel.

3) Bir varlık kümesinin küçük bölümüne ne diyelim?

-**tikel.**

4) Bir varlık kümesinin tek bir üyesine ne diyelim?

-**tekil.**

Olgu ne kadar basit değil mi? Düşünce sistemini ve ayırımın ilkesini kavrayınca "tümel, genel, tikel, tekil" yahut "Universel, Général, Particulièr, Singulier" kavramlarının anlamlarını kolayca kavrayabilmekteyiz.

Şimdi bu bilgiyi daha somut hale getirelim:

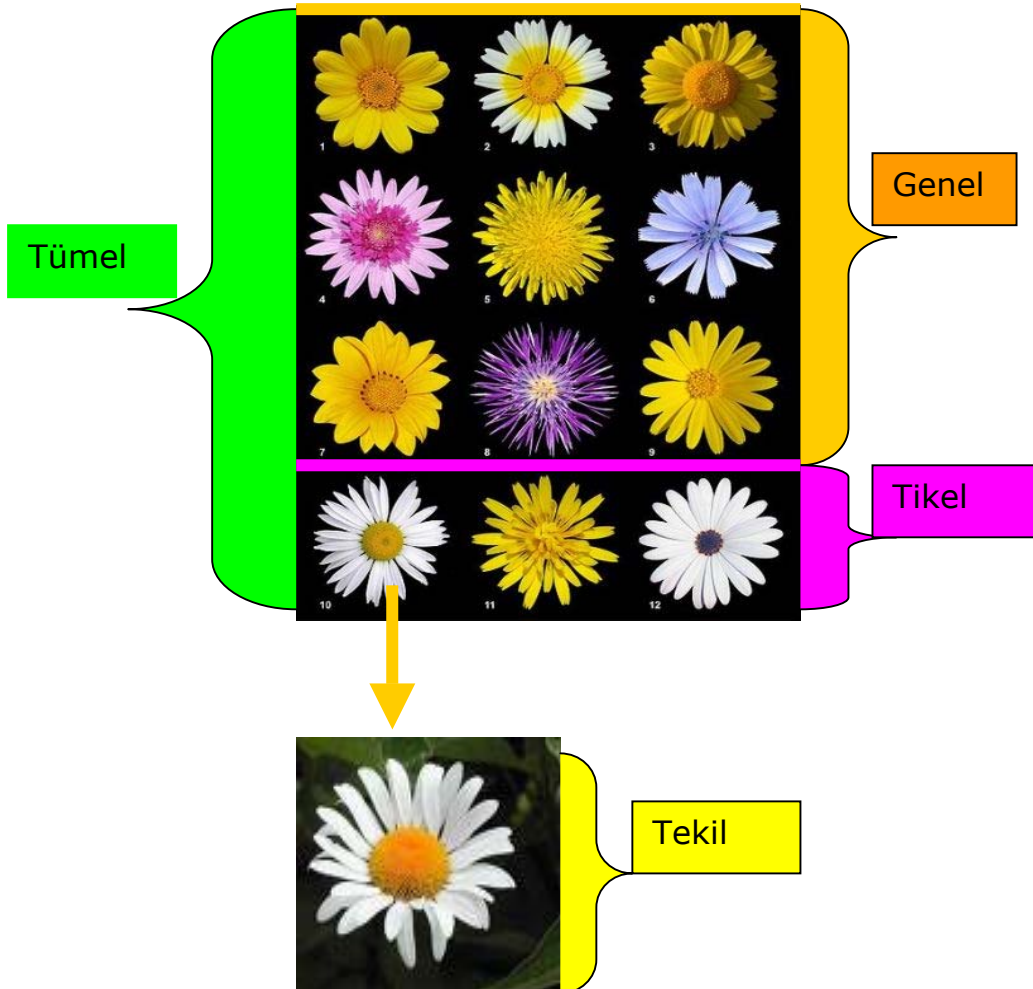
Örnek olarak "papatya"ların oluşturduğu varlık kümesini ele alalım : (Not: Bu örnekte cins, tür meselesi göz ardı edilecektir. Amaç, ayırımın ilkesidir.)

1) Bütün papatyalar: **Tümel**

2) Papatyaların büyük bir çoğunluğu: **Genel**

3) Papatyaların birkaçı: **Tikel**

4) Tek bir papatya: **Tekil**

İlkeyi ve sınıflandırmanın mantığını böylece kavramış olduk. Şimdi artık bu kavramların oluşturabileceği şu karşıtlıkları da kolaylıkla anlayabiliriz:

- 1) 1) Tümel/genel
- 2) 2) Tümel/tikel
- 3) 3) Tümel/tekil
- 4) 4) Genel/tikel
- 5) 5) Genel/tekil
- 6) 6) Tikel/tekil

Şimdi öğrencilerimin can sıkıntısı içinde yaptıkları itirazları duyar gibi oluyorum : Peki, bütün bu zahmetlerimiz bilim hayatımızda bize ne kazandıracak?

Bilim, sabır işidir:

Örneklerimizi bir daha hatırlayalım:

Universel : Küllî, **Tümel**, Evrensel
Général : **Umumî**, küllî, **genel**
Particulièr : **Has**, cüz'i, **özel**, tikel
Singulier : **Müfret**, **ferdî**, **tekil**

Birçok bilim adamımız, işte bu zahmetlere girmedeği için **Tümel** ile **Genel**'i, **özel** ile **ferdî**'yi, **karşit kavramlar olduğu halde**, eşanamlı imiş gibi kullanıyorlar. Böyle olunca da bilim, bilginin paylaşılacağı bir alan olmaktan çıkıyor. Herkes ancak kendi söylediğini anlıyor. Bu kelimeler, artık tayin edildikleri (vaz') anlamların dışında kullanılır olmuşlardır. Dil gelişimi yönünden bu hadise normal bir olgudur, ama bilimde asla. "Has" karşılığı olarak atanan "özel" kelimesini "müfret" yerine yahut "ferdî" yerine kullanıyoruz. Peki "has"a ne diyoruz acaba? Türk bilim hayatının "has/müfret" yahut (Particulièr / singulier) ayırımı yapmaya ihtiyacı yok mu?

Dilbilgisi bilmeyenler dili nasıl rahatlıkla kullanabiliyorlarsa, karşıt kavramları da aynı şekilde rahatlıkla kullanabilirler. Fakat bilimle uğraşanlar nasıl dilbilgisini bilmek zorundaysa,

karşıtlıkların nasıl bir sistem içinde yer aldığını da aynı şekilde bilmek zorundadırlar.

© <http://www.ege-edebiyat.org>